

uključuju i scene svakodnevnoga života i opuštanja vojnika u slobodnome vremenu, kupanju i sportskim igrama te druženju s mještanima, čak i u njihovim kućama.

Osim što je riječ o grafički efektnoj fotomonografiji i vrijednom prinosu obilježavanju stogodišnjice Prvoga svjetskog rata, *Iz fotoalbuma Richarda Schustera 1914.-1917.* nije običan *coffee-table book*. Riječ je o važnom objavljenom izvoru korisnom za proučavanje mnogih aspekata istarske prošlosti u vrijeme Velikoga rata. Kao prvo, u njemu su prikazani nestali ambijenti pulskoga obrambenog okruga južno od grada i vojnička svakodnevica u njima. Drugo, važan je dokument prošlosti koji prikazuje život „maloga“ istarskog čovjeka po selima Puljštine i ostatka Istre. Treće, tu su i svi oni sitni detalji koji nisu bili u fokusu Schusterova aparata, mnogi trenuci tadašnje zbilje. Također je bitan i pisani dio, odnosno legende – svi Schusterovi komentari odlično se prožimaju s opaskama urednika fotomonografije. Izdvojili smo nekoliko odrednica, a s obzirom na to da gotovo svaka fotografija krije zasebnu priču, čitatelj i istraživač će svakako u ovome preglednome djelu naći vlastiti predmet interesa.

David Orlović

Rita Cramer Giovannini – Franko Neretich, *I primi cinquant'anni di turismo a Lussino / The first fifty years of tourism at Lussino*, Trieste: Comunità di Lussinpiccolo / LINT, 2015., 309 str.

Knjiga *I primi cinquant'anni di turismo a Lussino* izvanredan je istraživački i dokumentirani rad autorice Rite Cramer Giovannini, koji temeljito prikazuje povijest i razvoj turizma na Lošinju od kraja 19. stoljeća do početka Drugoga svjetskog rata. Svako je poglavlje popraćeno bogatim ilustracijama, od starih fotografija i oglasa do razglednica. Slikovni materijali, za koje je ponajviše zaslužan kolekcionar i koautor knjige Franko Neretich, vizualno predočuju nekadašnji izgled Lošinja i ondašnji život. Tekst knjige objavljen je paralelno na talijanskom i engleskom jeziku, a za engleski je prijevod zaslužna Clarisa Soperman Kohanoff.

U „Predgovoru“ (13–18) autorica iznosi razloge zbog kojih je odlučila pisati o Lošinju i izvore kojima se koristila, a uz izvore navodi i gdje ih je

pronašla. Tako je uključen i popis tridesetak turističkih vodiča objavljenih između 1888. i 1950. godine. Posebno se autorica osvrnula na vodič *Guida generale amministrativa commerciale e corografica di Trieste, il Goriziano, L'Istria, Fiume e la Dalmazia*, koji je izlazio neprekidno od 1894. do 1973. godine. Autorica se usto koristila digitaliziranim mrežnim izvorima novina i specijaliziranih časopisa Austrijske nacionalne knjižnice (<http://anno.onb.ac.at>), kao i mnogobrojnim publikacijama usko vezanim za Lošinj.

Knjiga je podijeljena u jedanaest tematsko-kronoloških cjelina. U prvome poglavlju, „Početak turističke ere na Lošinju“ (19-39), autorica upoznaje čitatelja s povijesnim događajima koji su neizravno omogućili i pospješili otkriće Lošinja kao turističkoga i zdravstvenoga odredišta. Saznajemo da je u drugoj polovici 19. stoljeća došlo do velike svjetske ekonomske krize, koja se odrazila i na lošinjsko brodogradilište. Mnogi kapetani i brodovlasnici otišli su tada s Lošinja potražiti sreću na kopnu, a Lošinjani su bili primorani tražiti spas u drugoj grani gospodarstva, odnosno u turizmu. Velike zasluge za razvoj turizma na Lošinju imao je profesor Pomorske škole u Malom Lošinju, klimatolog i botaničar Ambroz Haračić. Njegovi radovi zaintrigirali su bečku akademsku zajednicu, a posebice doktora Conrada Clara, koji je 1885., zbog pogodnih klimatskih uvjeta, odao upravo Mali Lošinj za liječenje i oporavak svojega sina. Doktorovo oduševljenje mediteranskom vegetacijom, bistrim morem i čistim morskim zrakom pridonijelo je dolasku liječničkoga povjerenstva s Medicinskoga fakulteta u Beču, koje je ustanovilo da je Lošinj prikladan za osnivanje lječilišta. Prijedlog je podržala Vlada, koja je 7. lipnja 1892. u Beču proglasila Mali i Veli Lošinj klimatskim lječilištima i oporavilištima. Autorica navodi kako je za poticanje turizma na Lošinju svakako bio zaslužan i austro-ugarški nadvojvoda Karlo Stjepan, koji je u Velom Lošinju kupio zemljište i sagradio poznatu vilu Wartsee. Velološinjani su bili počašćeni nazočnošću članova habsburške obitelji, a Lošinj je tako postao popularno mjesto za članove bečke aristokracije.

U poglavlju „Borove šume Lošinja“ (41-50) opisan je početak pošumljavanja otoka. Godine 1886. poznati je pneumolog Leopold Schrötter von Kristelli, uvidjevši potencijal otoka, ali i nedostatak zelenila, savjetovao Ambrozu Haračiću da osnuje u Malom Lošinju Društvo za pošumljavanje i poljepšavanje otoka. Društvo s radom započinje odmah sadnjom alohtonih vrsta, a osim alepskoga bora sadili su agrume (limun i naranču), kestene,

kurike, indijske smokve, datulje, pinjole, akacije, juke i fotinije. Društvo je radilo i na spašavanju oštećene i uništene autohtone šume hrasta crnike te na poljepšavanju otoka izgradnjom i uređenjem perivoja i šetnica.

Odlukom austrijskih vlasti i objavom u *Bollettino delle leggi e ordinanze per il Litorale austro-illirico* iz 1892. Mali i Veli Lošinj proglašeni su klimatskim lječilištima i oporavilištima (51-54). Sezona liječenja trajala je od 1. listopada do 31. svibnja.

„Evolucija turizma na otoku Lošinju“ (55-67) poglavlje je u kojem autorica opisuje svjetske događaje koji su utjecali na razvoj turizma na Lošinju. Saznajemo da je do početka Prvoga svjetskog rata turizam na otoku bio u nagrome porastu. Međutim, već u kolovozu 1914., kada je Austro-Ugarska Monarhija objavila rat Kraljevini Srbiji, turizam je naglo opao, posebice nakon potonuća putničkoga parobroda Baron Gautsch 13. kolovoza 1914. godine. Brod je prometovao linijom Trst – Kotor – Trst s postajom i u malo-lošinjskoj luci povezujući tako Lošinj s kopnom. Početkom rata unajmila ga je ratna mornarica za prijevoz vojnika. Kada je nakon nekoliko putovanja ponovno počeo prevoziti civile, brod je kod Rovinja punom brzinom ušao u minsko polje te je potonuo u svega nekoliko minuta. Poginulo je više od 130 putnika, među kojima je bilo najviše žena i djece. Bile su to prve civilne žrtve Prvoga svjetskog rata. Još je jedan događaj izolirao Lošinj kao turističku destinaciju: kod uvale Krivica oboren je 8. lipnja 1915. zračni brod Città di Ferrara talijanskoga mornaričkoga zrakoplovstva. Nastala je nestasica ne samo turista već i osnovnih živežnih namirnica, a ljudi su bili na rubu gladi. Tek se 20-ih godina 20. stoljeća situacija u turizmu poboljšala, no nije bila ni sjena onoj iz prijeratnoga razdoblja.

U poglavljima „Hoteli i pansioni u Malom Lošinju“ (69-106) te „Pansioni u Velom Lošinju“ (107-140) autorica kronološki nabraja i opisuje prve hotele i pansione na otoku. Opis je svakoga od tih objekata popraćen starijim fotografijama i isječcima reklamnih oglasa iz vodiča i prospekata. Kada je Lošinj proglašen klimatskim lječilištem i oporavilištem, strani su poduzetnici požurili na otok. Lošinjani su nakon krize bili presiromašni za tako velike investicije, no ipak su s vremenom počeli otvarati restorane i gostionice, dok su u Velom Lošinju brojne vile prenamijenjene za turistički smještaj. Izgled Lošinja je promijenjen: od krševitoga i kamenitoga područja, kakav je bio 80-ih godina 19. stoljeća, nastala je zelena oazu kakvu vidimo i danas.

Krajem 19. stoljeća „Uvala Čikat“, što je ujedno i naslov sljedećega poglavlja (141-216), postaje najtraženije turističko odredište Lošinja. Mir, bistro more i svjež zrak privlačili su sve veći broj posjetitelja, što je potaknulo uređenje šetnica, staza i kupališta (Seebad Cigale), ali i izgradnju hotela, pansiona i vila. Villa Hygiea, Villa Carolina, Villa Adelma, Hotel Bellevue, Hotel Alhambra i Pansion Helios samo su neki od petnaestak objekata koji i danas postoje.

O planiranju izgradnje novoga kupališta na Susku autorica govori u osmome poglavlju (217-226). Bečki pedijatar Ernst Mayerhofer dobio je zadaću da na Jadranu pronade prikladno mjesto za organiziranje talasoterapije za djecu te je nakon boravka na Lošinju 1912./1913. prepoznao Susak kao idealno mjesto, i to ne samo za odrasle nego i za djecu. Nažalost, projekt je zaustavio početak rata. Rezultate svojih istraživanja objavio je tek 1920. u članku „Die Insel Sansego bei Lussin als Kinderseebad der Adria“ u *Wiener medizinische Wochenschriftu* (70, 25, 1147-1151), gdje je iznio rezultate mnogobrojnih mjerenja temperature mora, zraka i pijeska, kojima potkrepljuje svoje tvrdnje.

Razvitkom turizma na Lošinju pružalo se sve više turističkih usluga (227-275). Turisti su mogli unajmiti barke na vesla ili na jedra, s mornarima ili bez njih, te otploviti na kratke izlete na Susak, Unije, Ilovik i Sveti Petar. Organizirani su izleti u kočiji za Osor i Cres, a kočije su kasnije zamijenili automobili i autobusi. Autorica opisuje mjesta za okupljanja turista i Lošinjana: čitaonicu, kazalište Bonetti, razne kavane i slastičarnice te gostionice koje su se reklamirale u turističkim vodičima. Organizirale su se glazbene zabave i predstave, a u boravišnu pristojbu bila je uključena i glazbena točka koju je limena glazba izvodila četiri puta tjedno. Od sportskih je aktivnosti na prvome mjestu svakako bilo jedrenje. Već je 1899. osnovan Yacht club Austria. Osim jedriličarskih natjecanja, organizirana su natjecanja čamaca na vesla, a među djecom je jako popularna bila regata u bačvama. Otvaraju se fotografski atelijeri, knjižare i papirnice. Poznati su fotografi bili Luigi i Remigio Mioni, Benedikt Lergerporec te Dante Lussin. Lošinj je 1896. imao dvije ljekarne: Apotheke al Redentore i Zur Maria. Brijaići, frizeri, trgovina ženskim šeširima i krojačnica bile su samo neke od usluga koje je Lošinj pružao svojim gostima krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

Turizam je na Lošinju rastao užurbano te je doveo do velikoga razvoja građevinskoga sektora (277-292). U Malom Lošinju 1896. započinje grad-

nja glavne rive, 1895. i gradnja ribarnice, 1911. izgrađena je električna centrala na Svetom Martinu, a 1908. telefonska linija koja je povezivala Mali i Veli Lošinj sa Suskom. Jedan od značajnijih radova bio je prokop tjesnaca i izgradnja mosta na Privlaci, koji je započeo 1927. godine. Time je glavna lošinjska uvala Augusta povezana s Kvarnerićem. Vodovod iz jezera Vrane bio je projektiran još 1908., no dovršen je tek 60-ih godina 20. stoljeća. Jednako se dogodilo s cestom za Porozinu, koja je završena i otvorena tek 1968. godine.

U posljednjemu poglavlju, „Povezanost s kopnom“ (293–300), autorica ukazuje na to da su luke Maloga i Veloga Lošinja bile povezane svakodnevnim parobrodskim linijama iz Trsta do Pule i Rijeke. Jedna od važnijih novosti nakon Prvoga svjetskog rata bila je zračna veza, koja je uspostavljena 1926. godine. Za samo jedan sat moglo se doći iz Trsta u Mali Lošinj hidroavionom kompanije S.I.S.A. (Società Italiana Servizi Aerei) braće Cosulich. Iste godine bila je uspostavljena i linija sa Zadrom.

Knjiga i *I primi cinquant'anni di turismo a Lussino* vrijedan je doprinos proučavanju ne samo povijesti turizma već i kulturno-povijesne baštine otoka. Zahvaljujući iscrpnoj fotografskoj i grafičkoj dokumentaciji rekonstruirani su povijesni događaji i turističke usluge koje su se nudile posjetiteljima krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Ovo višestruko zanimljivo i korisno djelo bit će od velike pomoći svima koji istražuju povijest Lošinja, a posebice će pomoći lokalnome stanovništvu i budućim naraštajima da bolje upoznaju i očuvaju tradiciju kraja za koji su se njihovi preci toliko borili.

Vanessa Toić

Narodnooslobodilački pokret na Bujštini – Il movimento popolare di liberazione nel Buiese, Uredništvo / Redazione Anton Kosmina, Slaviša Šmalc, Neven Ušumović, Umag – Umago: Gradska knjižnica Umag – Biblioteca Civica Umago, 2016., 423 str.

Dvojezični zbornik zbirka je radova više znanstvenika, suvremenika i sudionika događaja Drugoga svjetskoga rata na Bujštini. Povijest ovoga velikoga nakladničkog projekta možemo podijeliti u tri faze. U prvoj se fazi 1985. – 1989. prikupljala i uređivala građa te su se pisali prilozi za zbornik. Uslje-